

İslâm Açısından Mahşerde Ödüle Layık Olacakların Özellikleri

Awarded in Judgment in Terms of İslam Features of what will happen

Zübeyir Karataş

* Sorumlu yazar
Corresponding author

¹ Öğretim Görevlisi Dr., Siirt Üniversitesi, Türkiye
Lec. Dr., Siirt University, Turkey
zubeyirkaratas1@gmail.com
ORCID ID 0000-0000-1662-236

Makale geliş tarihi / First received: 22.03.2021

Makale kabul tarihi / Accepted : 23.06.2021

298

Bilgilendirme / Acknowledgement:

- 1- Makalemizde etik kurulu izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektiren bir durum yoktur.
- 2- Bu makalede araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.

This article was checked by *iThenticate*. Similarity Index 23%.

Atıf bilgisi / Citation:

Karataş, Z. (2021). İslâm açısından mahşerde ödüle layık olacakların özellikleri. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (11), 298-314.

ÖZ

Kur'ân'ın indiriliş gayesi insanların dünya ve ahiret mutluluğunu temin etmektir. Kur'ân, kendisine tabi olup hükümlerini icra edenlere ahiret mutluluğunun yanı sıra dünya mutluluğunu da vadetmektedir. Bir başka ifadeyle Kur'ân, müntesiplerine mutluluk ve saadeti hem dünyada ve hem de ahirette vereceğini açık bir şekilde ifade etmiştir. Ancak Kur'ân'ın en büyük mükâfat ve ödülleri, şüphesiz ahirette gerçekleşecektir. Dünya hayatındaki ödül ve mükâfatlar ahiretteki ödül ve mükâfata nazaran kıyas kabul etmediği bir vakiadır. Aynı zamanda Kur'ân, ısrarlı bir şekilde insanları ebedi alem olan ahiret yurdu için çalışmaya ve hazırlıklarını o minval üzerinde yapmalarını talep etmiştir. Zira Kur'ân, ilk inen ayetlerinden başlamak üzere ahiret hayatının ne denli önemli olduğunu bir taraftan beyan ederken diğer taraftan da ahirette ödüle layık olacak olanların özelliklerini de zikretmektedir. Kur'ân, dünya hayatının gaye ve önemini; ebedi alem olan ahiret yurdunun kazanılmasına vesile olarak açıklar. Kur'ân'ın bu yaklaşımından yola çıkarak ahiret kelimesinin anlamını ve ahirette mükafata layık olacak olanların özelliklerini bilmek son derece önem arz etmektedir. Bu makalemizde Kur'ân'da ahiret kelimesinin kullanıldığı anlamlar ve ahirette mükâfata layık olacak olanların bazı özellikleri zikredilecektir.

Anahtar Kelimeler

Kur'ân, Tefsir, Ahiret, Hesap, Arş, Hulûd.

ABSTRACT

The purpose of the Quran to be revealed is to ensure the happiness of people in this world and in the hereafter. The Quran promises the happiness of the world as well as the happiness of the hereafter to those who follow its decrees. In other words, the Quran clearly states that it will give happiness and happiness to its followers both in this world and in the hereafter. However, the greatest rewards and rewards of the Quran will be realized in the hereafter. The rewards and rewards in the life of this world are incommensurable compared to the awards and rewards in the hereafter. At the same time, the Quran insistently demanded that people work and prepare for the eternal realm, the hereafter. For, starting with the first verses of the Quran, while declaring how important the life in the hereafter is on the one hand, it also mentions the characteristics of those who will be rewarded in the hereafter. The Quran describes the purpose and importance of worldly life; it is instrumental in the attainment of the eternal realm, the abode of the hereafter. Based on this approach of the Quran, it is extremely important to know the meaning of the word afterlife and the characteristics of those who will be worthy of reward in the hereafter. In this article, the meanings in which the word afterlife is used in the Quran and some features of those who will be worthy of reward in the hereafter will be mentioned.

Keywords

Quran, Commentary, Hereafter, Account, Arsh, Hulûd.

GİRİŞ

Kur'an-ı Kerim, insanoğluna dünya ve ahiret mutluluğunun yollarını açık bir şekilde beyan etmiştir. Özellikle ilk inen ayet-i kerimeler iyi bir şekilde mütalaa edildiklerinde; ahirete iman edenlerin ve onu inkâr edenlerin karşılaşacakları durumlardan söz ettikleri görülecektir. Hz. Peygamber'e (sav) 22 yıl 2 ay 22 günde nâzil olan Kur'ân-ı Kerîm, dünyada huzurlu bir yaşamın, ahirette de ebedî mutluluğa ermenin yollarını gösteren ilâhî bir kitaptır. Nitekim Kur'ân'ın muhatapları, yalnız bir kabile veya millet değil, bütün insanlıktır. Öyleyse dünya ve ahiret mutluluğunu sağlayan prensipleri muhtevisi Kur'ân'ın mana ve maksatlarının muhatapları tarafından iyice anlaşılması gerekmektedir. (Zemahşerî, 1986, s. 1/1; Karaoğlan, 2021, s. 9). Çünkü birey ve toplumların maddî ve manevî bir temel üzerinde doğru ve sıhhatli yükselmesi, Kur'ân'ın koymuş olduğu öğüt ve normların anlaşılmasına ve onlara uyulmasına bağlıdır. Zira ahiret inancı dinin merkezini oluşturan en önemli etkenlerden bir tanesidir. Bütün Peygamberlerin davetinde ahiret inancı ön sıralarda yer almaktadır. Ahiret inancının ön sıralarda olmasının şüphesiz birden fazla nedeni vardır. Bunlardan bir tanesi ve aynı zamanda en önemlisi; dinin diğer hükümlerinin kabul edilmesine ve içselleştirilmesine vesile olmasıdır. Zira Ahiret inancı kabul edilip içselleştirilmeden dinin hükümlerinin kabul ve tatbik edilmesi muhaldir. Dolayısıyla ahirete hakkıyla iman edildikten sonra dinin diğer konuları ve hükümleri olan ibadet ve muamelatın fiiliyata geçirilmesi kolaylaşır. Bundan dolayı Kur'ân, dinin ibadet ve muamelat konularından önce ahiret inancı üzerinde sıkı bir şekilde durmuştur. Hz. Peygamber de davetinin merkezine Allah ve Peygamber inancından sonra ahiret inancını yerleştirmiştir. Ahiret inancı ve hayatı mümin için hayati öneme sahiptir. Bundan ötürü, ahiret kavramını ve ahirette mükâfata layık olacak olan insanların özelliklerini bilmek son derece önemlidir.

1. Âhiret Kelimesinin Anlamı ve Kur'ân'daki Kullanımları

Âhiret konusunu daha doğru anlatabilmek için öncelikle الأخرة *el-âhırah* kelimesinin manasını ve "ahiret" anlamında Kur'ân'daki diğer kullanımları ana hatlarıyla hatırlatmakta yarar görüyoruz. Kur'ân'da "الأخرة" *el-âhırah* kelimesi, "الأول" *el-evvel* kelimesinin zıt anlamlısı olan ve آخر *e-h-r* kökünden *ism-i fâil* olan الآخر *el-* müennesi/dişilidir. Dolayısıyla الأخرة *el-âhırah* kelimesi, الأولي *el-ûlî* kelimesinin zıddıdır. (el-Halebî, 1996, s. 1/72-73.) Hadîd *âhır* kelimesinin 57/3. âyette geçen الأول *el-evvel* kelimesi "her şeyden önce olan" anlamına gelmekte; الآخر *el-âhır* kelimesi de "her şeyin helâkinden sonraya kalan" anlamıyla Yüce Allah'ın sıfatı olmaktadır. Kur'ân'da çeşitli kullanımlarda toplam yüzden fazla yerde geçen ve "evvelin zıddı, son, sonra gelen" anlamlarını ifade eden bu kelime, genellikle dünya hayatının sonu ve karşılığını ifade için kullanılmaktadır. (İbn Manzûr, 2000, s. 1/38-40; ez-Zebedî, 1885, s. 4/9; er-Râzî, 1995, s.9.) Âhiret evvelin mukabili ve "son" manâsındaki âhirin müennesi olup Kur'ân'da 110 yerde geçer. Bunun yirmi altısında müzekker ve el-yevm kelimesine sıfat şeklinde el-Yavmü'l-âhir (son gün) dokuzunda dâr ile sıfat veya isim tamlaması halinde ed-dâru'l-âhire, dârü'l-âhire (son ikamet mahalli) birinde en-neş'etü'l-âhire (ikinci yaratılış son hilkat) tarzında elli yerde de dünya ile (ikisinde dünya manâsındaki ûlâ ile) mukabele edilmiş olarak zikredilir. el-Âhirenin yalın olarak kullanıldığı yerlerde de ed-dâru'l-âhire tamlaması manâsında olduğu kabul edilir. Bu kullanım şekillerinden de anlaşılacağı üzere âhiret mefhumu ile dünya mefhumu arasında sıkı bir münasebet vardır. Âhiret dünya hayatını

takip eden, ona benzer fakat daha değişik ve ölümsüz hayattan, ebediyet âlemine ait çeşitli merhaleler ve hallerden ibarettir. (Topaloğlu, 1998, s. 1/543-548))

Kur'an'da "ahiret" kavramının yerine pek çok kavram kullanılmaktadır. Bu çerçevede bunların bir kısmını ve kısaca anlamlarını zikretmekte fayda mülâhaza ediyoruz.

- a) يوم البعث *yevmü'l-ba's* "diriltiliş günü" (er-Rûm, 30/56.)
- b) يوم الجمع *yevmü'l-cem'* "toplanma günü" (Şuarâ, 42/7; Teğâbun, 64/9.)
- c) يوم الدين *yevmü'd-dîn* "din/hesap günü"; (el-Fâtiha, 1/4; el-Hicr, 15/35; eş-Şuarâ, 26/82; es-Sâffât, 37/20; Sâd, 38/78; ez-Zâriyât, 51/12; el-Vâkı'a 56/56; el-Me'âric 70/26; el-Müddessir 74/46; İnfitâr 82/9, 15, 17, 18; el-Mutaffifûn 83/11)
- d) يوم الفتح *yevmü'l-feth* "fetih/hüküm günü" (Secde, 32/29.)
- e) يوم الحسرة *yevmü'l-hasrah* "hasret günü" (Meryem, 19/39.)
- f) يوم الحساب *yevmü'l-hisâb* "hesap günü" (Sâd 38/16, 26, 53; el-Mü'min 40/27; İbrahim 14/41.)
- g) يوم الخلود *yevmü'l-hulûd* "ebedîlik günü" (Kâf, 50/34.)
- h) يوم الخروج *yevmü'l-hurûc* "çıkış günü" (Kâf, 50/11-42.)
- i) اليوم الموعود *el-yevmü'l-me'ûd* "vadedilen gün" (el-Burûc, 85/2.)
- j) يوم التغابن *yevmü't-teğâbün* "aldanma günü" (Teğâbün, 64/9.)
- k) يوم التلاق *yevmü't-telâk* "karşılaşma/kavuşma günü" (el-Mümin, 40/15.)
- l) يوم التناد *yevmü't-tenâd* "çağırma/bağırışma günü" (el-Mümin, 40/32.)
- m) يوم الوعيد *yevmü'l-va'id* "azap vaadedilen gün" (Kâf 50/20.)

Ahiret inancı, vahye dayalı dinlerin tamamının en önemli iman ilkelerinden biridir. (Levililer, XXVI/44; Matta: 22/23-33; Markos;12/18-27.) Kişinin ölümünün ardından onun dünya hayatının bittiği, ancak çeşitli merhaleleri ve kendisine has halleriyle tasvir edilen ahiretin fiilen gerçekleşmesinin bugünkü kâinat sisteminin bozulmasından sonra meydana geleceği konusunda fikir birliğinin bulunduğu ifade edilmektedir. Ahirette hesabın başlaması, Sura ikinci kez üflendikten sonra (el-En'âm 6/73; el-Kehf 18/99; Tâhâ 20/102; el-Mü'minûn 23/101; Kâf 50/20; Nebe' 78/18.)tekrar diriltilmesi ve mahşerde toplanmasıyla olacaktır. Kur'an-ı Kerîm'de hesap meydanına hareketin, bir davetçinin (İsrafil'in) çağrısıyla gerçekleşeceği de bildirilmektedir.

Ahiret inancı, iman esaslarından biri olup, genellikle Kur'an'ı Kerîm'de Allah'a imanla birlikte zikredilmiştir. (el-En'âm, 6/73; el-Kehf 18/99; Tâhâ 20/102; el-Mü'minûn 23/101; Kâf 50/20; Nebe' 78/18.) Hz. Peygamber de ahiret safhaları arasında insanlar için en çetin geçecek olan mahşerden söz etmekte ve oradaki zor ve sıkıntılı durumdan kurtulup ödüle layık olacak insanların özelliklerini beyan etmiştir. Aşağıda Kur'an ekseninde ele alacağımız hadiste, (Buhârî, "Ezân", 36; Müslim, "Zekât", 30.) Hz. Peygamber mahşerde ödüle layık olacakların belli başlı özelliklerini zikredip bunları yedi kısma ayırmaktadır. İlgili hadisi, Kur'an bağlamında ele almadan önce hadiste geçen "arş"ın tarifini ve Kur'an-ı Kerim'de kimler için ve ne tür anlamlarda kullanıldığına, değinmekte fayda vardır. "Arş" kelimesinin çoğulu Uruş ve urş'tur". Terim anlamı ise: Makam, mevki hâkimiyet, saltanat gözetleme, yönetme ve hükümdarların üzerine oturduğu taht anlamlarına gelmektedir. (el-Ferâhidî,

20003, s. 3/129.)“Arş” kelimesi Kur’an’da isim olarak kullanılmaktadır. (et-Tevbe, 9/129; Neml 27/23; el-Hâkka 69/27.) “Arş” Allah’a nispet edildiği gibi kullara da nispet edilmektedir.

2. Kur’an’da Arş Kavramı

2.1. Allah’a Nispeti

Kur’an’ı Kerim’in muhtelif ayetlerinde arş kavramı Allah’a nispet edilmiştir. Öncelikle Kur’an’ı Kerim’de “Arş” kavramının geçtiği ayetleri zikretmeden önce şu hususu belirtmekte yarar vardır: “Arş kelimesi ve türevleri Allah’a nispet edildikleri vakit kendilerinden mecaz anlamlar kastedilir. Arşın Allah’a nispet edildiği ayetlerden bazıları şunlardır: “Yüz çevirirlerse de ki: Allah bana yeter. O’ndan başka ilah yoktur. Ben sadece o’na güvenip dayanırım o, yüce arş’ın sahibidir.” (et-Tevbe, 9/129.)

“Eğer söyledikleri gibi Allah ile birlikte başka ilahlar da bulunsaydı, yer ve gök (bunların nizamı) kesinlikle bozulup gitmişti. Demek ki Arşın sahibi olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehdir. (et-Tevbe, 9/129.) O elçi güçlü, Arş’ın sahibi Allah katında çok itibarlıdır. (et-Tekvîr, 81/20.) Göklerin ve yerin rabbi, Arş’ın sahibi Allah, onların vasıflandırmalarından münezzehdir.” (ez-Zuhruf 43/82.) “Rahman Arş’a istiva etmiştir.” (Tâhâ 20/5.)

İlgili ayetlerde arş kavramı Allah’a nispet edilmiştir. Bazı müfessirler, Yüce Allah’ın kendisini arş sahibi olarak nitelendirmesini şu şekilde izah etmişlerdir: “Yaratılanlar içerisinde en büyük olanı arştır. Bundan ötürü Allah kendisini arşın sahibi olarak tavsif etmiştir. Allah, kullar için büyüklüğü ve kemiyeti takdir edilemeyen arşın sahibi olması, zaruri olarak arşın dışında kalan diğer canlı ve cansız nesnelere sahibi olmasını gerektirmektedir.” (el-Kurtubî, 1964, s. 8/302; el-Hâzin, 1994, s. 2/425; İbn Âşûr, 1984, s. 11/74.)“Allah dereceleri yükselten ve arşın sahibi olandır.” (el-Mü’min, 40/15.) “Melekler onun kıyılarındadır. O gün Rabbin Arş’ını bunların da üstünde sekiz taşıyıcı taşır.” (el-Hâkka, 69/17.) Üzerinde çokça konuşulan “istiva” kelimesi için şu anlamı vermek yerinde olacaktır: “İşleri çekip çevirmek, kâinatın denetimini elinde bulundurmak, ona hâkim olmak.” (er-Râzî, 1995, s. 22/9; İbn Âşûr, 1984, s. 16/187-188.) Özet olarak arş kavramının anlam ve mahiyeti üzerinde gerek İslâm dininde ve gerekse semâvî dinlerde farklı görüşler ortaya konulmuştur. Zira naslarda bununla ilgili fazla bilgi verilmemiştir. Ancak arşla alakalı şunları söylemek mümkündür: “ilahi azamet ve saltanat anlamının yanı sıra gerçek varlığı bulunan ve meleklerin etrafında döndüğü ulvî bir makam.” (Yavuz Şevki, 1991, s. 3/406-409.)

2.2. Kullara Nispeti

Her dilde olduğu gibi Arap dilinde de özellikle Kur’an-ı Kerim’de hakiki ve mecazi anlamlar bulunmaktadır. Mecazın olması bir eksiklik değil bilakis bir zenginliktir. (el-Cürçânî, 2004).

Zira Arap dilinde mecaz, teşbih, istiare, temsil vb. özellikler bu dilin özelliklerindedir. “Arş” kelimesi gerçek anlamda kullanıldığı gibi mecaz anlamlarda da kullanılmıştır. Yukarı da arşın mecaz anlamlarda ve Yüce Allah’a nispet edildiğine dair ayet-i kerimeler zikrettik. Şimdi ise arşın kullara nispet edilmesini ve gerçek anlamlarda kullanıldığına dair bazı ayet-i kerimeler zikretmek yerinde olacaktır. “Gerçekten onlara “Sebe’lilere” hükümdarlık eden, kendisine her şey verilmiş ve büyük bir Arş’ı olan bir kadınla karşılaştım.” (el-Neml, 27/23.) Ana ve babasını arşının “tahtın üzerine çıkarıp oturttu.” (Yusuf, 12/100.) Kur’an bütünlüğü bağlamında “Arş” kavramı için şunları söylemek mümkündür: Hz. Yusuf ve Sebe melikesi

ile ilgili ayetlerden de anlaşıldığı gibi, devleti yönetenler birer arş ve taht sahibidirler. Yani ülkelerinde iktidar koltuğunda oturmaktadırlar. İktidarları başka ülkelerde işe yaramaz. Diğer ülkelerde başka arş sahipleri vardır. Allah ise, en büyük arşın sahibidir. Onun arşı, sadece bir ülkeyi değil, yeri göğü, bütün kâinatı kapsamaktadır. Genel olarak arşın tanımını ve Kur'an-ı Kerim'de kimlere nispet edildiğini ve ne tür anlamlarda kullanıldığını beyan ettikten sonra, şimdi de yukarıda ödüle layık olacak kimselerin özelliklerinin zikredildiği hadisi, Kur'an bağlamında ele alıp kısaca değerlendirmeye çalışacağız.

3. Kur'an Bağlamında Ödüllendirilecek Kişilerin Özellikleri

Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'in değişik yerlerinde mahşerde ödüle layık olacak olan müminlerin özelliklerini açık bir şekilde belirtmiştir. (el-Enfâl, 8/2-4; et-Tevbe, (9/72; el-Mü'minun, 23/1-11.) Aynı zamanda müminlerin bu özelliklere sahip olmalarını talep etmiştir. Hz. Peygamber de, arşın gölgesinde gölgelenecek bahtiyar insanları şu şekilde tavsif etmiştir:

سُنْعَةٌ يُظِلُّهُمْ اللَّهُ فِي ظِلِّهِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ : إِمَامٌ عَادِلٌ ، وَشَابٌّ نَشَأَ فِي عِبَادَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ ، وَرَجُلٌ قَلْبُهُ مَعْلُقٌ بِالمَسَاجِدِ وَرَجُلَانِ تَحَابَّا فِي اللَّهِ اجْتَمَعَا عَلَيْهِ ، وَتَفَرَّقَا عَلَيْهِ ، وَرَجُلٌ دَعَتْهُ امْرَأَةٌ ذَاتُ مَنْصِبٍ وَجَمَالٍ ، فَقَالَ : إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ ، وَرَجُلٌ تَصَدَّقَ بِصَدَقَةٍ ، فَأَخْفَاهَا حَتَّى لَا تَعْلَمَ شِمَالُهُ مَا تُنْفِقُ بِيَمِينِهِ ، وَرَجُلٌ ذَكَرَ اللَّهَ خَالِيًا فَفَاضَتْ عَيْنَاهُ .

“Başka bir gölgenin bulunmadığı kıyamet gününde Yüce Allah, yedi insanı, arşının gölgesinde barındıracaktır: Adil devlet başkanı, Rabbine kulluk ederek temiz bir hayat içinde serpilip büyüyen genç, kalbi mescitlere bağlı Müslüman, birbirlerini Allah için sevip buluşmaları da ayrılmaları da Allah için olan iki insan, güzel ve mevki sahibi bir kadının beraber olma isteğine “Ben Allah’tan korkarım” diye yaklaşmayan yiğit, sağ elinin verdiğini sol elinin bilemeyeceği kadar gizli sadaka veren kimse, tenhada Allah’ı anıp gözyaşı döken kişi.” (Buhârî, “Ezân”, 36; Müslim, “Zekât”, 30.)

3.1. Adil Devlet Başkanı

Adalet: “Adl” kelimesinin kökünden gelmektedir. Adalet kavramı: “insaf etmek, herkese hak ettiğini vermektir”. (Mustafa İbrahim, 1972, s. 588.) İslam dininde, adalet olmazsa olmazlardandır. Çünkü İslam, adalet üzerine inşa edilmiştir. Bir fert ve toplum ancak adaletle ilkesinin tatbik edilmesiyle ayakta kalabilir. Kur'an-ı Kerim, muhtelif ayetlerinde, bu ilkeye şiddetle riayet edilmesini talep etmiştir. Adalet ilkesinin önemini ifade eden ayetlerden bazıları şunlardır: “Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine de olsa adaletten asla ayrılmayın” (en-Nisâ, 4/135.) “Allah, size emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. (en-Nisâ, 4/58.) “Bir kavme olan düşmanlığınız sizi adaletsizliğe sevk etmesin.” (el-Mâide, 5/2.) “Şüphesiz ki Allah, adaleti, iyiliği ve akrabayı gözetmeyi emreder.” (en-Nahl, 16/89.) Adalet ilkesi, insanı korumakta ve yüceltmektedir. (el-Beydâvî, 1997, s. 2/127.) Kur'an-ı Kerim'de insanı kurtuluşa ve ebedi saadete götüren yolun sırat-ı müstakim olduğu ifade edilmiş (el-Bakara, 2/5-6.) ve aynı zamanda bu yola adalet ilkesini benimsemekle ve tatbik edilmekle ulaşılabileceği belirtilmiştir. (en-Nahl, 16/76.) Yüce Allah, gönderilen Peygamberlerin ve o Peygamberlere verilen kitaplardan amaç; adalet ilkesinin ikame edilmesi olarak ifade etmiştir. (el-Hâdîd, 87/25.)Kur'an, toplumun idarecileri sayılan başta Hz. Peygamber olmak üzere ve diğer Peygamberlere bu ilkeye sıkı bir şekilde sarılmalarını emretmiştir.(el-Mâide, 5/42: es-Sâd, 38/26.)

Aynı şekilde Hz. Peygamber, bu ilkenin önemini vurgulamakla birlikte bunu hem kavli hem de fiili olarak tatbik etmiştir. Nitekim Mahzûm kabilesinden hırsızlık yapan bir kadının

durumu Kureyşlileri çok üzmüştü. Kureyşliler, Usame b. Zeyd'i Hz. Peygamber'e gönderip kararından vazgeçmesi için arabuluculuk etmesini istediler. Usame r.a. onların istekleri doğrultusunda Hz. Peygamber ile görüştü. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Usame'ye öfkelenip şunları söyledi: "Allah'ın koyduğu cezalardan birinin uygulanmaması için aracılık mı yapıyorsun? Sizden öncekilerin helak olması, fakirler hırsızlık yapınca cezalandırıp, nüfuzlu ve zengin olanları ise cezadan muaf tutmalarındandır. Vallahi Muhammed'in kızı Fatıma da hırsızlık yapsa onun elini keserdim" buyurmuştur. (Ebî Dâvud, "Hudûd", 4; Tirmizî ,Hudûd", 6; Nesâî, "Hudûd", 6.) Hz. Peygamber, Adaleti uygulayanların ne denli büyük nimetlere mazhar olacaklarını şu şekilde ifade etmiştir: "Cennetlikler üç guruptur: Adil ve başarılı devlet başkanı, yakınlarına ve Müslümanlara karşı merhametli ve yufka yürekli olan kişi, ailesi kalabalık olduğu halde haram kazançtan sakınıp, kimseden bir şey istemekten sakınandır." (Müslim, "Cennet", 58.)

Tarih incelediğinde eski toplulukların "Hz. Âdem'den günümüze kadar" helak edilmelerinin en büyük nedenlerinden biri, şüphesiz adalet ilkesini tatbik etmemeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim ashap, Hz. Peygamber'in hem sözlerinden hem de uygulamalarından öğrendikleri adaleti hayatlarında tatbik etmiş ve insanlara bu konuda örnek olmuşlardır. O sahâbilerden biri de Hz. Ömer'dir. Nitekim adaletten söz açıldığı vakit, akla ilk gelen isim yine Hz. Ömer'dir. Her çağda adeta adaletin sembolü olmuştur Hz. Ömer. Adalette sembol olmasının o kadar nedeni vardır ki bunlardan sadece bir tanesini aktarmakla iktifa edeceğiz.

Hz. Ömer, kölesiyle beraber Kudüs'e gitmektedir. Bu mukaddes şehre giden Hz. Ömer'le kölesinin, sadece bir develeri vardır. Deveye nöbetleşe biniyorlardı. Kudüs'e yaklaştıkları vakit, deveye binmek istemeyen köle: "Efendim, Kudüs'e yaklaştık. Benim binitli sizin yaya olmanız doğru olmaz. Şehre girerken devenin üzerinde sizin olmanız gerekiyor" demesi üzerine Hz. Ömer buna itiraz ederek şunları söyledi:"Biz Müslümanız. Ben her ne kadar halife isem de seninle benim aramda Allah katında hiçbir fark yoktur. Sıra senindir, deveye sen bineceksin" Köle, "Kudüs'te bulunan Hıristiyanlara karşı iyi olmaz. Lütfen siz bininiz" diye ısrar ettiyse de Hz. Ömer sırayı bozmadı ve nihayet köle deve sırtında, Hz. Ömer yaya olarak devenin yularını tutmuş vaziyette Kudüs'e girdiler.

Kudüs'te bulunan bütün Hıristiyanlar, büyük halifeyi karşılamak ve ona şehrin anahtarını sunmak için şehrin dışında onu bekliyorlardı. Devenin üstündeki zati halife zannederek, ona hürmet göstermek istedilerse de köle, kendisinin değil devenin yularını tutan ve yayan olan şahsın halife olduğunu söyledi. Bu durum karşısında papazlar hayretler içerisinde kaldılar. Nasıl olurdu; düşmanlarını titreten koca halife Hz. Ömer, bir kölenin hayvanının yularını tutarak gelirdi. Üstelik de kendisi yaya olarak. Bunun sebebini sorduklarında Hz. Ömer şunları söyledi: "Bizim inancımızda halife ile köle Allah indinde birdir. Üstünlük sadece Allah'a bağlılıktadır. Bir tane devamız olduğu için nöbetleşe biniyorduk. Kudüs'e yaklaşırken sıra ona gelmişti. Onun için o bindi. Bunda anormal bir şey yok dedi. Hz. Ömer daha sonra Kudüs şehrini teslim aldı. Kimsenin canına ve malına dokunulmadı ve herkese can ve mal hususunda eman verildi. (İbn Kesîr, 1997, s. 9/56; Sırma İhsan, 2017, s. 3/12-129.)

Daha sonra Kudüs'te incelemelerde bulunurken namaz vakti gelmişti ve Hz. Ömer namaz kılacaktı. Kendisine namaz kılmak için kiliseyi gösterdiler ve "Burada namazınızı kılabilirsiniz" dediler. Kabul etmedi zira "Ben kilisede namaz kılsam, Müslümanlar benim

burada namaz kıldığını duyarlar ve burayı cami yaparlar. Hâlbuki biz, fethettiğimiz yerlerdeki insanların inançlarına karışmadığımız gibi onların ibadetlerine de zarar vermeyiz” dedi. Amacımız u bölümde Hz. Ömer’i anlatmak değildir. Sadece İslâm adaletinin ne denli inkılaplar gerçekleştirdiğini açık bir şekilde ortaya koymaktır. Aslında İslâm ahlakını almış Müslüman idareci ve kumandanlar, fethettikleri toprakların halkına karşı dini hiçbir zorlamada bulunmadıkları gibi, kendilerine adaletle muamelede bulunmuşlardır. Onların bu davranışlarını gören başka dine mensup insanlardan birçok kişi, bu yüksek ahlak karşısında, Müslüman olmaktan kendilerini alı koyamamışlardır. (Sezgin Fuat, 2019, s. 167; Sırma İhsan, 2017, s. 165-167.)

3.2. Allah’a Kulluk Ederek Temiz Bir Hayat İçinde Serpilip Büyüyen Genç

İslam dini, gençliğe ve gençlerin yetişmesine çok büyük önem vermiştir. Hz. Peygamber, Anne ve babaların çocuklarına verebilecekleri en büyük ödül ve miras, onları güzel bir ahlak üzerinde yetiştirmeleri olarak ifade etmiştir. (Tirmizî, “Birr” 33.) Gençlik, Yüce Allah’ın insana bahsettiği bir nimet ve aynı zamanda bir emanettir. Emanete sahip çıkmak, onu zayıf etmemek kâmil müminin özelliklerindedir. (el-Mü’minûn, 23/8.) Nitekim Hz. Peygamber de gençliğin insana verilmiş bir emanet olduğunu ve bu emanetten hesaba çekilmeden huzuru ilahiyeden ayırlamayacağını şu şekilde ifade etmiştir:

“Hiçbir kul, kıyamet gününde, ömrünü nerede tükettiğinden, ilmiyle ne gibi işler yaptığından, malını nereden kazanıp nerede harcadığından, vücudunu nerede yıpratıldığından sorulmadıkça bulunduğu yerden kıpırdamaz.” (Tirmizî, “Kıyamet”, 1.) Aynı şekilde gençliğin insan için paha biçilemeyecek bir ganimet olduğunu da beyan etmişlerdir. (Buhârî, “Rikak” 3; Tirmizi, “Zühd” 25.)

Gençlik, insan hayatının en kritik anını teşkil etmektedir. İnsan bu dönemde gerek hayırda ve gerekse şerde büyük mesafeler alabilme yetisine sahiptir. Gençlik, duygu ve isteklerin, en doruk noktaya ulaştığı dönemin adıdır. Duygu ve isteklerin had safhaya ulaştığı bir dönemde onları dizginlemek ve zapturapt altına almak her insanın başaracağı bir durum değildir. Dolayısıyla böylesi zor bir durumu başarmak tabii olarak büyük bir mükafata vesile olmaktadır. İlgili hadisten gençlik döneminde yapılan ibadetlerin ihtiyarlık dönemindekinden daha makbul ve faziletli olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Nitekim bu gerçeği Hz. Peygamber bir başka hadisinde şöyle ifade etmişlerdir: “Allah, ibadete düşkün gençle, meleklere karşı iftihar ederek şöyle buyurur: “Kuluma bakın, benim için nefsanî isteklerini terk etmiştir.” (Mutlu İsmail – Döğen Şaban – Hatip Abdulaziz, 2002, s. 1/490.)

Özetle gençlik döneminde ibadet daha değerli ve makbuldür. Çünkü gençlik döneminde bir taraftan şehvi duyguların ve kötü dürtülerin en doruk noktada olduğu; diğer taraftan ise ilim ve bilgi edinmenin en verimli olduğu bir dönemdir. Dolayısıyla böyle bir dönemde şehvi istek ve arzuları bir kenara itip İslâm’ın emirlerine kulak vermek hak katında takdire şayandır. Bunun yanı sıra dinin bir hükmünü yerine getirmek ihtiyarlık döneminde aynı hükmü yerine getirmekten daha kıymetli ve faziletlidir. Zira ihtiyarlık dönemi, zevk ve arzuların azaldığı, güç ve kuvvet yetisinin kaybedildiği bir dönemdir. Bunun yanı sıra gençlik dönemi iyi ve verimli bir şekilde kullanıldığı vakit ihtiyarlık döneminin de iyi ve verimli geçmesine vesile olur.

3.3. Mescitlere Muhabbet Duyan Kişi

Mescitler gerek münferit ve gerekse topluca Allah'ın anıldığı ve ibadetlerin yapıldığı mekânlardır. Mescitler, sadece ibadet edilen mekânlardan ibaret değildirler. Aynı zamanda toplumların birlik ve beraberliklerini sağlayan temel unsurların başında gelmektedirler. İslâm medeniyetinde mescitler, birden fazla fonksiyona ev sahipliği yapmışlardır. İbadetten eğitime, elçilerin kabulünden devlet işlerinin görüşülüp karara bağlanılmasına ve daha pek çok faaliyetlerin icra edildiği müstesna yerlerdir. Hz. Peygamber döneminde mescitlerde bu faaliyetlerin tamamı uygulanmıştır. (Sırma, 2017, s. 2/170-71.) Hz. Peygamber'in vefatından sonra da mescitler fonksiyonlarını kaybetmemişlerdir. Özellikle hicri ikinci yüz yılda mescitlerde kürsüler ortaya çıkmıştır. Bazı bilim adamları kendilerine özgü bu kürsülerde öğrencilerine ders vermişlerdir. Mescitler, adeta birer ilim merkezi haline hatta birer üniversite statüsüne sahiptirler. (Sezgin, 2019, s. 142.)

Mescitleri sevmek onlara muhabbet beslemek ve imar etmek, gerçek müminin özelliklerindedir. Konuyla ilgili olarak Yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: *"Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başka kimseden korkmayan kimseler imar eder. İşte onlar doğru yolda bulunanlardan olabilirler."* (et-Tevbe, 9/18) buyurmaktadır. İlgili ayette Yüce Allah, mescitlerin imarını ancak onların içinde ibadet etmekle gerçekleştirebileceğini beyan etmektedir. (er-Râzî, 1999, s. 16/10.) İbn Abbas, bu ayete istinaden şunları söylemiştir: *"Ezanı işitip de mescide gelip namaz kılmayan kimsenin namazı, eksiktir."* (İbn Kesîr, 1999, s. 4/120.)

Bundan dolayı İslâm dini başta namaz olmak üzere ibadetlerin toplu bir şekilde ve mescitlerde yapılmasını teşvik etmiştir. (Müslim, "Mesâcid", İbn Mâce, "Mesâcid", 17.) Hz. Peygamber'de son nefesine kadar ibadetlerini mescitler de ifa etmeye çalışmış ve insanların mescitlere rağbet etmeleri hususunda gereken hassasiyeti göstermelerini talep etmiştir. (Buhârî, "Ezan" 29, 34; Müslim, "Mesâcid", 251, 252-253; Tirmizî, "Salât" 50; Ebû Dâvûd, "Salât", 46.) Hz. Peygamber, mescitlerde yapılan ibadete o denli önem vermiştir ki evi mescidi nebeviden uzak, gözleri görmeyen ve aynı zamanda elinden tutup mescide getirecek kimsesi bulunmayan Abdullah b. Mektum'un mescit dışında ibadetlerini ifa etmesine müsaade etmemiştir. Aslında Abdullah b. Mektum ibadetlerini mescitte ifa etmekteydi. Ancak yukarı da zikredilen engellerden dolayı Hz. Peygamber'e gelip bundan sonra mescide gelemeyeceğini, ibadetlerini ise evinde eda etmek istediğini söyledi. Hz. Peygamber, başta İbni Mektum'un öne sürdüğü mazeretleri göz önünde bulundurarak ona izin verdi. Ancak mescitlerde ibadetin ne denli faziletli olduğunu bildiğinden dolayı Abdullah b. Mektum'un bu mükâfatlardan mahrum kalmasına gönlü el vermeyerek ona şunları söyledi: *"Ey Abdullah! Müezzinin "namaza gelin" nidasını işitiyor musun diye sordu. İbn Mektum evet işitiyorum ey Allah'ın Resûlü demesi üzerine; Hz. Peygamber öyleyse mescide gel diyerek evinde yalnız başına namaz kılmasına izin vermedi."* (Müslim, "Mesâcid" 255; Nesâî, "İmâmet", 49.)

Hz. Peygamber, bir taraftan namazlarını mescitte eda ederken diğer taraftan sözleriyle ashabına mescide katılmanın ne denli önemini belirtiyordu. Hz. Peygamber'in mescitlerde ibadet etmenin faziletine dair sözlerinden bazılarını aktarmakta yarar vardır:

"Herhangi bir kişi, güzelce temizlenir de şu mescitlerden birine gitmeyi amaçlarsa Yüce Allah, o kişiye attığı her adıma karşılık bir sevap yazar onu bir derece yükseltir ve günahını

siler.” (Nesâî, “İman”, 5.) “Kim ezanı işitir de cemaate gelmezse, onun namazı yoktur. Ancak özü varsa başkadır.” (İbn Mâce, “Mesâcid” 17.) “Münafıklara en ağır gelen namaz yatsı ve sabah namazıdır. Eğer bu namazlardaki fazileti bilselerdi emekleyerek bile gelirler ve onları eda ederlerdi. (Buhârî, “Ezan”, 29-34.) Şüphesiz kıyamet günü Allah’ın izni ve dilemesiyle yeryüzü şahitlik edecektir. Canlı ve cansız bütün nesnelere lehte veya aleyhte şahitlik edeceklerdir. Şahitlik edecekler arasında mescitler ve ezanlarda olacaktır. (Zilzâl, 99/8.) İyi bir kimse vefat ettiği vakit yeryüzü ve gökyüzü onun için ağlamaktadır. Yeryüzü, ibadet yerinin boş kaldığı için, gökyüzü ise hem rızık kapısının ve hem de yeryüzünden yükselen iyiliklerin girmiş oldukları kapıların kapandığı için o kişiye ağlamaktadırlar. (et-Taberî, 2000, s. 22/33-34; el-Keşşâf, 1986, s. 4/276-77.) Dolayısıyla herhangi bir kimsenin mescitlere gönül bağlaması ve o mekanları ibadet ile mamur etmesi, ahiretin korkutucu sahnelerinden biri olan mahşerden emin olmasına vesile olur. Mahşeri selamete geçmek; doğal olarak kıyametin diğer merhalelerini de emin bir şekilde geçmek anlamına gelmektedir

3.4. Sadece Allah Korkusundan Zinaya Yaklaşmayan Kişi

Mümin, daima kendisini gören, duyan ve yaptıklarını kayıt altına alan bir yaratıcının varlığına inanan kişidir. (Kâf, 50/16-17-18.) Bu şekilde inanca sahip bir insan, hem yaratana ve hem de yaratılanlara karşı bilinçli bir hayat sürdürmeye çalışır hal ve hareketlerini ona göre şekillendirir, sorumsuzca ve gelişmiş güzel tavırlar içine girmekten kaçınmaya çalışır. Zira yapmış olduğu her davranışın bir karşılığının olduğunu (ez-Zilzâl, 99/8.) ve hiçbir şeyin gizli kalmayacağını bilir. (Âl-i İmrân 3/5.) Dolayısıyla büyük ve küçük günahlardan uzak durmaya gayret gösterir. Özellikle Kur’ân’ı Kerîm’in muhtelif ayetlerinde ısrarla kendisinden uzak durulması ve ona asla yaklaşılmamasını talep ettiği zinadan şiddetle kaçınır (el-İsrâ, 17/32; en-Nûr, 24/2-3-4-6-8-23-26-30-31.) Zina: “Bir erkeğin kadınla şer’î bir nikâha dayanmaksızın cinsel temasta bulunmasıdır.” (Mustafa İbrahim, 1972, s. 1/403.)

Kur’ân’ı Kerîm, zinayı hayasızlık ve çirkin bir eylem olarak tarif etmektedir. Aynı zamanda toplumu dejenere ettiği ve onarılmaz tahribatlara sebebiyet verdiği için ona asla yaklaşılmamasını emretmektedir. (el-İsrâ, 17/32.) Zinanın ne denli çirkin ve toplumu tahrip ettiğini birkaç maddede zikretmek yerinde olacaktır:

a) Neseplerin Karışmasına Sebebiyet Verir

Zina, evliliğin gayesi ve neticesi olan hayırlı ve temiz bir neslin yetişmesine engel olmaktadır. Herhangi bir kimse kendisinden olmayan veyahut başkasından meydana geldiğini düşündüğü bir çocuğun eğitim ve öğretimiyle ilgilenmesi mümkün değildir. Bir toplulukta çocukların eğitimlerinin ihmal edilmesi o topluluğa vurulacak en büyük darbelerin başında gelmektedir. Zina illeti, çocukların eğitiminin önünde engel teşkil ettiği gibi neslin kaybına da sebebiyet vermektedir.

b. Kaos ve Kargaşaya Neden Olur

Bu çirkin eylem, işlenildiği vakit, kaos ve kargaşa kaçınılmaz bir hal alır. Çünkü çoğu kez bu eylem yüzünden cinayetler işlenmektedir. İslâm dini insanlara pek çok haklar vermiştir. Bu haklar içerisinde temel haklar olarak nitelenen ve İslâm’ın dokunulmaz olarak addettiği haklar beş tanedir. Bu haklar, şunlardır: “Dinin, canın, aklın, neslin ve malın muhafazasıdır.” (Buhârî, “İlim”, 37; Müslim, “Hac”, 137.) Bu haklara riayet edildiği vakit toplum huzur içerisinde olur. Bunlara riayet edilmediği zaman toplumu kaos ve kargaşa kaplar huzur ve

emniyetten mahrum kalır. Bu haklar içerisinde neslin korunması yer almaktadır. Neslin korunması ancak meşru bir birliktelik ile mümkün olabilir. Bu ilke ihlal edildiğinde bunun dini bir müeyyidesi olduğu gibi bazı durumlarda namus mefhumu ileri sürülerek birtakım cinayetlerin işlenmesine sebebiyet verdiği bir vakıadır.

c. Eşlerin Arasındaki Sevgiyi Yok Eder

Fıtratı bozulmamış hiç kimse gayr-i meşru işlere bulaşmış bir bayan ile evlenmez. Evlendikten sonra böyle bir işe tevessül eden bayana da hiçbir erkek sevgi beslemez. Yüce Allah, kadının yaratılış gayesini sevgi, ülfet ve muhabbet olarak ifade etmektedir. Sevgi, ülfet ve muhabbet, ancak kadının güven, saygı ve sevgiyi kuşanmasıyla gerçekleşebilir. Zira sağlam fıtrata sahip her insan, zina illetine düşen kadından tiksindir onu, çocuklarına anne yapmaktan şiddetle imtina eder.

d. Evliliğin Gayesini Akamete Uğratar

Yukarıda ifade edildiği üzere, evlilikten maksat temiz bir neslin oluşmasına vesile olmaktır. Evlilikten murat, sadece şehvi duyguları tatmin etmek değildir. Bunun yanı sıra kadın, kocasına ev işlerinin tertibinde yardım etmesi, yemeğini elbisesini hazırlaması, gıyabında onurunu koruması ve çocuklarını yetiştirmesi gibi görevleri üstlenmesi gerekmektedir. Bu görevleri yerine getirebilmesi için ancak bir eşe sahip olmakla ve bu ilişkileri zedeleyecek her türlü davranışlardan kaçınmakla mümkün olabilir. (el-Merâğî, 1946, s. 15/42.) Hz. Peygamber zinanın hem fert hem de toplum için büyük bir afet olduğunu ve bundan şiddetle kaçınılmasını şu sözlerle ifade etmişlerdir: “Zinâkâr (kâmil) mü'min olarak zina etmez.” (Buhârî, “Hudûd” 20.) Bir toplumda zina yaygınlaşırsa, aralarında ölümler artar.” (Muvatta', “Cihad” 22.) “Bir milletin içinde zina ve fuhuş ortaya çıkıp nihayet o millet bu suçu alenî olarak işlemeye başladığında, mutlaka içlerinde veba hastalığı ve kendilerinden önce gelip geçmiş milletlerde görülmemiş başka hastalıklar yayılır.” (İbn-i Mâce, “Fiten” 26.) “Ey ümmet-i Muhammed! Erkek veya kadın bir kulun zina etmesini, Allah'tan daha çok kıskanan (hoşnutsuzluk ve nefretle karşılayan) hiçbir kimse yoktur.” (Buhârî, “Nikâh” 107.)

İslâm dini, zinanın toplumda açtığı maddi ve manevi zararlardan ötürü onu yasaklarken aynı zamanda ona giden yolların neler olduğunu da beyan ederek bu konuda insanların ne şekilde tedbir almaları gerektiği hususunda onlara yol göstermiştir. Kur'ân, bu konuda öncelikli olarak hem erkeklere hem de kadınlara gözlerine sahip çıkıp onları haramlardan korumalarını talep etmiştir. (Nûr, 24/30-31.) Hz. Peygamber'de muhtelif hadislerinde zinanın afetlerinden söz ederken gözlerin önemini vurgulamış ve onları sahip çıkılması gerektiğini belirtmiştir. Konuyla ilgili birkaç hadisi zikretmekte yarar vardır: “Gözlerin zinası bakmak, kulakların zinası dinlemek, dilin zinası konuşmak, elin zinası tutmak, ayakların zinası yürümektir. Kalbe gelince o, arzu eder, ister, üreme organı ise bunu ya gerçekleştirir, ya da boşa çıkarır.” (Buhârî, “Kader”, 9; Müslim, “Kader” 20-21.) “Ey Ali! Aniden bir haramı gördüğünde dönüp tekrar bakma! Zira ilk bakış senin lehinedir (affedilmiştir) ancak ikinci bakış aleyhinedir. (günahdır.)” (Ebû Davûd, “Nikâh”, 42-43.) “Her göz harama bakmakla zina eder.” (Tirmizî, “Edep”, 35.) Konuyla ilgili zikredilen ayet ve hadislerden açık bir şekilde anlaşılmaktadır ki; zina illetine sevk eden en büyük amillerin başında göz gelmektedir. Dolayısıyla bu illetten kurtulmak için başvurulacak yöntemlerin başında ayet ve hadislerde belirtildiği gibi gözleri, olabildiğince korumak ve onlara sahip çıkmaktır. Hülâsa, zina öteden beri insan aklının ve bütün semâvî dinlerin yanlış ve çirkin gördüğü bir davranıştır. Zina

illeti nesebin karışmasına, aile yuvasının dağılmasına, akrabalık, komşuluk ve dostluk bağlarının yok olmasına ve toplumdaki ahlâkî değerlerin erozyona uğramasına sebep olur.

3.5. Sadakayı Gizli Veren Kimse

Sadaka hiç kimseden karşılık beklemeden sadece Allah rızası gözetilerek yapılan hayır çeşitlerinin ortak adıdır. Sadaka telaffuz edildiğinde ilk akla gelen çarşıda-pazarda ihtiyaç sahiplerine verilen küçük maddi yardımlar gelmektedir. Bunlar sadakanın yaygın çeşitleridir. Ancak aşağıda görüleceği üzere sadaka, bunlardan ibaret olmadığı; tatlı söz, güler yüz, insanlara eziyet veren bir nesneyi izale etmek, iyiliği emredip kötülüklerden sakındırmak gibi eylemler de sadakanın tarifine dahil olmaktadır. (Buhârî, “Edep”, 34; Tirnizî, “Birr” 3; Tirnizî, “Birr”, 36.) Sadaka, Kur’ân’ı Kerîm’de hem zekât hem de hayır hasenat anlamında kullanılmıştır. (Bakara, 2/263-264-271-280; Tevbe, 9/58-103.) Yüce Allah, Kur’ân’ı Kerîm’in değişik ayetlerinde bu ibadetin önemini ve bu ibadetin nasıl yapılması gerektiğini açık bir şekilde beyan etmiştir. Her ibadette olduğu gibi bu ibadetin makbul olması için de aranan şart; rıza-ı ilahi ve halis niyettir. Zira rıza-i ilahiyeden yoksun hiçbir ibadet ve faaliyet hak katında kabul görmesi mümkün değildir. Bilâkis bu tür ibadet ve faaliyetleri icra edenler kınanır ve vebal altına kalırlar. (Buhârî, “Ahkâm”, 9; “Nikâh” 5; Müslim, “İmâre” 152-155; “Birr” 32.)

Yukarıda sadakanın önemini, Kur’ân’ın muhtelif ayetlerinde beyan edildiğini ifade etmiştik. Şimdi de sadakanın önemini ve adabını ifade eden ayetlerin bir kısmını aktaracağız: *“Mallarını Allah yolunda harcayanların örneği, her başağında yüz tanenin bulunduğu yedi adet başak çıkaran bir tohum tanesi gibidir. Allah dilediğine katlayarak verir. Allah (zat ve sıfatlarında sınırsızdır, her şeyi bilmektedir.”*(el-Bakara, 2/261.) *“Sadakaları açıktan verirsiniz ne güzel! Fakat onları gizleyerek fakirlere verirsiniz bu, sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızın bir kısmına da kefarettir. Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.* (el-Bakara, 2/271.) *“Hayır için yaptığımız her harcama kendiniz içindir. Verdiklerinizi ancak Allah rızası için verirsiniz. Hayır için yaptığımız her harcamanın karşılığını da hiçbir haksızlığa uğramaksızın tam olarak alacaksınız.”* (el-Bakara, 2/272.) *“Mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık olarak hayra sarf edenler için rableri nezdinde ecirleri vardır. Onlar için ne korku olacak ne de üzüleceklerdir.”* (el-Bakara, 2/272.)

İlgili ayetlerden sadaka veren kimsenin günahları affedileceği, korku ve endişeden emin olacağı aynı zamanda kendisine tastamam mükafat verileceği ve bir iyiliğe karşılık yedi yüz hatta daha fazla ecre nail olacağı açık bir şekilde belirtilmiştir. Sadakanın faziletini ifade eden ayetlerle ilgili bir hususa değinmekte yarar vardır. Bu ayetlerin bir kısmında sadakanın açık ve gizli bir şekilde verilebileceğini ancak gizli bir şekilde verildiği takdirde daha hayırlı ve makbul olacağı beyan edilmiştir. Müfessirlerin kahir ekseriyeti “sadakanın açık ve gizli verilebileceğini ancak gizli verilmesinin daha hayırlı olduğunu” ifade eden ayetin (el-Bakara 2/274.) yorumunda şunları söylemişlerdir: “Sadakanın gizli, zekâtın ise açık bir şekilde verilmesi daha iyidir. Zira zekât mali ve farz bir ibadettir. Açık bir şekilde verilmesinin hikmetine gelince; Zekât ibadetini ifa edenlerin töhmet altında “zekât vermediler” kalmalarını önlemektir. Sadaka farz bir ibadet olmadığı için her hâlükârda gizli verilmesi daha faziletlidir.” (el-Kurtubî, 1964, s. 3/332; el-Beydâvî, 1997, s. 1/160; en-Nesefî, 1998, s. 1/221.)

Kur’ân’ı Kerîm yapılan infak ve sadakanın Allah rızası için yapılmış olmasının kesin alametini şu şekilde tarif etmiştir: “yardım yapılan kimseden hiçbir karşılık beklememek

minnet altında tutmamak, incitmek ve hiçbir şey olmamış gibi davranmak olarak nitelenmektedir. Minnet ve başa kakmak yapılan ibadeti ifsat etmektedir. Kur'ân, sadaka ve infakta bulunurken sadaka verilen kişinin minnet altında bırakan ve onu incitmeye kalkışanların bu davranışı, Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen kimselerin davranışlarına benzetmiştir. Dolayısıyla sadaka ve infakın kabul görmesi için minnet, başa kakmak ve insanların onurunu incitecek davranışlardan şiddetle kaçınmakla mümkün olabilir".(el-Bakara, 2/262-263-264.)

Yüce Allah, İnfak ve tasaddukun ne amaçla ve nasıl yapılması gerektiğini beyan ettikten sonra sadaka olarak verilecek malın keyfiyetini de açıklamıştır. Bu konu da şöyle buyurmuştur: *"Ey iman edenler! Kazandıklarımızın ve sizin için yerden çıkardıklarımızın iyilerinden verin. Kendinizin ancak içiniz çekmeye alabileceğiniz adi şeyleri hayır diye vermeye kalkışmayın.*(el-Bakara, 2/267.)

Ayet-i kerime açık bir şekilde sadakanın, kötü ürün ve mallardan değil iyilerden olmasını emretmiştir. İlgili ayette zikredilen "iyilerden verme" emri tavsiye midir, yoksa bağlayıcı mıdır? Bu konuda farklı görüşler vardır. Emir bağlayıcıdır "vücûbu ifade eder" diyenler buradaki sadakadan maksadın zekât olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu yaklaşıma göre zekât olarak verilecek mal kötü, kalitesiz, kıymetsiz olmayacak; iyi ve kaliteli olandan seçilip verilecektir. "Bu ayette murat edilen sadaka ve infak farz olan zekât değil, nafile olan, sevap kazanmak üzere verilen sadakadır, yapılan malî yardımdır" diyenler ise emrin bağlayıcı değil tavsiye niteliğinde olduğunu "Böyle olması daha iyidir, daha çok ecir getirir" anlamına geldiğini ifade etmişlerdir.(Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007, s. 1/422.)

Kur'ân-ı Kerîm'in anlamını ve hikmetini en iyi bilen Hz. Peygamber (s.a.v.) de insanlara sadakanın dünyevî ve uhrevî pek çok sıkıntıyı defettiğini ve insan hayatında ne denli önemli olduğunu geniş bir şekilde anlatmış ve bu konuda onları infak ve tasaddukta bulunmalarını şiddetle tavsiye etmiştir. İnfak ve tasadduk ile ilgili varit olan hadislerin tamamını elbette burada zikretmemiz mümkün değildir. Ancak bu konunun daha iyi anlaşılması ve vuzuha kavuşması için birkaç tanesini zikretmekte yarar vardır.

"Suyun ateşi söndürdüğü gibi sadaka da günahın azabını söndürür."(İbn-i Mâce, "Fiten", 12.) "Sadaka, Rabbin öfkesini söndürür ve kişiyi kötü ölümden uzaklaştırır."(Tirmizî, "Zekât", 28.) "İnsan ölünce, şu üç ameli dışında bütün amellerinin sevabı kesilir: Sadaka-i cariyeye, kendisinden istifade edilen ilim, arkasından dua eden hayırlı evlat."(Müslim, "Vasiyyet", 14; Tirmizî, "Ahkâm", 36.) "Herhangi bir Müslüman'ın diktiği ağaçtan yenen şey, onun için sadakadır." (Müslim, "Müsâkât", 7.) "Sadaka vermek her Müslümanın görevidir."(Buhârî, "Edep", 33.) "Ey Ademoğlu! İhtiyacından fazla olan malını sadaka olarak vermen senin için iyi; vermemen kötüdür." (Müslim, "Zekât", 97.)

Ayet ve hadisler ışığında sadakanın insan için hayati öneme sahip olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Aslında sadakayı imanın dışı yansıması olarak tarif etmekte mümkündür. Zira gerçek manada Mü'min kendisine verilen can ve malın tamamının bir imtihan ve emanet olduğunu ve bundan dolayı hesaba çekileceğinin şuurunda olmalıdır.(el-Bakara, 2/26; el-Enfâl, 8/28.) Dolayısıyla sahip olduğu malın bereketini görebilmesi ve ahirette kolay bir şekilde bunların hesabını verebilmesi için sadaka ve infakta bulunması gerekmektedir.(el-Bakara, 2/254; el-Münâfikûn, 63/9-10.) Aynı zamanda infak ve tasaddukta bulunmayıp sahip olduğu mal ve mülkünü kendisine ait olduğunu ve kimsenin bunda hakkı olmadığını iddia

edenlerin akıbetlerine bakıp ibret almalıdır. Çünkü zamanın değişmesiyle sünnetullah (Allah'ın yeryüzündeki kanunları) değişmez. (el-Ahzâp, 33/62; el-Fâtır, 35/ 43.) Kur'ân, bu şekilde davrananları zikredip onlardan ibret alınıp aynı hataya düşmeme hususunda uyarmaktadır. Örneğin Kur'ân, Kendisine verilen maldan ve servetten tasadduk etmeyen ve bu malı ve serveti kendi bilgi ve kabiliyeti neticesinde kazandığını iddia eden Karun'un düştüğü acıklı durumu göz önüne serip ondan ibret alınması gerektiğini aksi takdirde onun karşılaştığı bu hazin akıbet ile karşılaşmanın kaçınılmaz olacağını ifade etmiştir.(el-Kasas, 28/77-78-79-80-81.)

3.6. Tenhada Allah'ı Anıp Göz Yaşı Döken Kimse

Ağlamak anlamına gelen "bükâ" kelimesi türevleriyle birlikte Kur'ân'ı Kerîm'de altı yerde geçmektedir.(Yusuf, 12/16; et-Tevbe, 9/82; el-İsrâ, 17/109; Meryem, 19/58; ed-Duhân, 44/29; en-Necm, 53/60.) Gözyaşı anlamına gelen "dem" kelimesi iki yerde, (el-Mâide, 5/83; et-Tevbe, 9/92.) çok ağlayan anlamına gelen "evvâh" kelimesi de aynı şekilde iki yerde kullanılmıştır.(et-Tevbe, 9/114; Hûd, 11/75.) Evvâh, acı ve ıstırapı gösteren sesleri çok çıkaran, başkalarının acılarını yüreğinde hisseden onlara duyduğu sevgi ve merhametten dolayı "ah" deyip ağlayan anlamlarına gelir.(ez-Zeccâc, 1988, s. 473-74; Reşid Rıza, 1990, s. 11/49.) Kur'ân'da bu kelime Hz. İbrahim'in sıfatı olarak kullanılmıştır. Allah korkusundan gözyaşı dökmek takdire şayan bir davranıştır. Zira Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de gerçek manada Mü'minler için şunları söylemiştir: "Ağlayarak yüz üstü yere kapanırlar. Kur'an okumak onların saygısını artırır."(el-Kehf, 18/109.) Diğer taraftan Kâfir ve münafıklara hitaben şu ifadeleri kullanmaktadır: "Artık yaptıkları işlere karşılık ceza olarak az gülsünler çok ağlasınlar."(et-Tevbe, 9/82.) Bakara suresinin yetmiş dördüncü ayetinde İsrail oğullarının kalplerinin katılığı anlatılmakta ve Mü'minlerin aynı hataya düşmemeleri konusunda uyarılmaktadırlar. İlgili ayette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "Bunlardan sonra yine kalpleriniz katılaştı; artık kalpleriniz taş gibi, hatta daha da katıdır. Taşın öylesi vardır ki ondan ırmaklar kaynar; öylesi de vardır ki, çatlayıp bağırından su fışkırır; bazı taşlar vardır ki, Allah korkusuyla yerinden düşer. Allah, yapmakta olduklarınızdan habersiz değildir."(el-Bakara, 2/74.)

İbn Kesîr, (ö. 1373) bu ayetin yorumuyla ilgili şu rivayeti aktarır: Yahya b. Ebî Tâlib "taşlardan öylesi vardır ki içinden ırmaklar kaynar" ayetinin bu ifadesi, çok ağlamak demektir. "Öylesi de var ki, çatlar da ondan su fışkırır." Bu da az ağlamaktır. "Taşlardan bir kısmı da Allah korkusuyla yukarıdan aşağıya yuvarlanır." Bu da gözden yaş dökmekten kalp ile ağlamaktır, der." İbn Kesîr, sözün devamında Yüce Allah, Müminlerin aynı hataya düşmemeleri için şu ayet ile uyardıklarını ifade etmektedir: "İman edenlerin Allah'ı zikredip anma ve ondan inen Kur'ân sebebiyle kalplerinin ürpermesi zamanı daha gelmedi mi? onlar daha önce kendilerine kitap verilenler gibi olmasınlar. Onların üzerinden uzun zaman geçti ve kalpleri katılaştı. Onların birçoğu fâsık/yoldan çıkmış kimselerdir." (el-Hâdîd, 57/16.) Kur'ân'ın ilgili ayetlerinden ağlamanın sevgiye, muhabbete ve kalbin yumuşaklığına; ağlamamanın veyahut çok gülmenin ise kalbin katılığına delalet ettiği açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber'in hayatı incelendiğinde kendisinin zaman zaman ağladığı ve insanları düşünmeye ve Allah için gözyaşı dökmeye teşvik ettiği görülecektir. (Tirmizî, "Zühd", 9; İbn Mâce, "İkâmetu's-Salâh", 176.) Hz. Peygamber, Allah için gözyaşı dökmenin insan için hayati öneme sahip olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: "Allah korkusuyla gözyaşı döken kişi, sağılmış süt memeye dönmedikçe cehenneme girmez."(Tirmizî, "Zühd", 9.) "Allah katında

hiçbir şey iki damla ve iki izden daha sevimli değildir: Allah korkusuyla akıtılan gözyaşı damlası ve Allah yolunda dökülen kan damlası. İki iz ise, Allah yolunda çarpışırken alınan yara izi ve Allah'ın emrettiği farzlardan birini yerine getirmekten kalan kulluk izidir.”(Tirmizî, “Fezâilu'l-Cihâd”, 26.) “Allah, gözyaşı ve kalbin elemi sebebiyle kişiye azap etmez. Fakat “dilini işaret ederek” bunun yüzünden azap eder veya bağışlar.” (Buhârî, “Cenâiz”, 44.)

Gözyaşı ile ilgili varit olan hadisleri yanlış anlamamak için şu hususun bilinmesinde yarar vardır. Her şeyden önce hadis-i şeriflerde verilen müjdeler, kitap ve sünnet ekseninde bir hayat yaşamaya ilave olarak yine de akıbeti hakkında emin olmayıp Allah korkusuyla gözyaşı dökmenin faziletini beyan etmektedirler. Yoksa Yüce Allah'ın emir ve yasaklarına riayet etmediği halde; musibetler, felaketler, ölümler ve benzeri hadiseler karşısında geçici bir an için Allah korkusundan dolayı döktüğü gözyaşlarıyla ebedi kurtuluşa ereceğini düşünmek ve buna inanmak şeytanın ilahi affa güvendirerek insanı kandırmasından öteye geçmemektedir.(Lokman, 31/23; 35/el-Fâtır, 5.) Bu durum ise insan için gaflet ve hüsrandan başka bir şey değildir. Tabii ki Yüce Allah, dilediği kulunu bir sebebe binaen veya sebepsiz affedebilir.(el-Bakara, 2/284; Nisâ 4/116.) Ancak Mü'mine düşen kulluk vazifesini elinden geldiği kadar ifa etmek ve bunun yanında çokça salih amel işlemektir.

SONUÇ

Bahtiyar insan, hem dünyadan nasibini alan ve hem de ebedi hayat olan ahiret sınavını başarıyla geçen kimsedir. Kur'ân, dünya hayatından nasıl yararlanılması ve ahiret yurdu için ne tür faaliyetlerde bulunulması gerektiği hususunda; gerekli malumatları açık bir şekilde beyan etmiştir. Kur'ân'ın temel gayesi, insanın dünya ve ahiret mutluluğudur. Ancak dünya mutluluğunun kısa ve geçici, ahiret mutluluğunun ise kalıcı ve ebedi oluşundan dolayı; Kur'ân, asıl mutluluğun ahiret hayatını kazanmakla gerçekleşeceğini ifade etmiştir. Bununla birlikte dünya hayatından meşru daireler çerçevesinde olabildiğince istifade edilmesi gerektiğini de belirtmiştir. Şüphesiz insanın ebedi alemini kazanmasına vesile olacak çokça amel bulunmaktadır. Bu amellerin tamamı, Kur'ân ve sünnette zikredilmiştir. Bu faaliyetlerin tamamını burada zikretmek hem imkânsız hem de varmak istediğimiz neticeye uygun düşmediği için sadece bu faaliyetlerin başlıca öne çıkanlarını ve önemli gördüklerimizi aktarmaya çalıştık. Ele alıp aktarmaya çalıştığımız bu faaliyetlerin, öncelikli olarak Kur'ân ve sünnet çerçevesinde değerlendirmeye tabi tuttuk. Bunları seçmemizde ki temel neden bu eylemlerin ahiret hayatının kazanılmasına ciddi katkılarının yanı sıra hem insanların birbirleriyle hem de Yüce Allah ile düzenli birileşimin oluşmasına vesile olmalarıdır. Bir başka ifadeyle dünya ve ahiret mutluluğuna vesile oluşları sebebiyledir.

Önemli görüp ele aldığımız bu faaliyetler, Hz. Peygamber'in ifadesiyle insanı mahşer anında yaşanılacak sıkıntılardan kurtaracak ve bahtiyar olmasına vesile olacak yedi davranış ve faaliyetlerdir. Bu faaliyetlerin neler olduklarını beyan ederek Kur'ân ve sünnet perspektifinden yorumlamaya gayret ettik. Ahiret saadetine vesile olacak faaliyetlerin bir kısmını ve önemli olanlarını şu şekilde sıraladık: “Adalet vasfına sahip olan yönetici, Allah'a kulluk ederek temiz bir hayat içinde serpilip büyüyen genç, mescitlere muhabbet duyan kişi, sadece Allah korkusundan dolayı zinaya yaklaşmayan kişi, sadakayı gizli veren ve tenhada Allah'ı anıp gözyaşı döken kimse.” Bu faaliyet ve davranışlara sahip olanlar, ahiret merhalelerinden en çetini olan mahşerden emin bir şekilde geçip ebedi bahtiyarlığa

erişeceklerdir. Bu faaliyet ve davranışların her birini tavsiz etmek ve önemini beyan etmek son derece yerinde olacağı kanaatini taşıdığımızdan dolayı bu konuyu ele alma ihtiyacını hissettik. Mü'min için hayati bir konu olan ahiret yurdunda mesut ve bahtiyar olabilmek ve aynı zamanda geçici olan bu dünya hayatında da huzurlu bir ömür geçirebilmek için; bu davranış ve faaliyetlere riayet etmesi olmazsa olmazlardandır.

KAYNAKÇA

- Beydâvî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî. (1997.) *en-vâru't-tenzîl ve asrâru't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşali. Beyrut: Daru İhyâi Turâsî'l-Arabiy Yayınları.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. (2001.) *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır. Beyrut: Daru Tavki'n-Necât.
- Çetin, O. (1990.) *Anadolu'da İslâmiyetin yayılışı*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Döndüren, H. (2016.) *Kur'ân ve sünnete göre güncel fikhî meseleler*. İstanbul: Erkam Yayınları.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eşas b. İshak es-Sicistânî (t.y.) *Sünen Ebî Dâvud*. thk. Muhammed Muhyiddin thk. Muhammed Muhyiddin. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.
- Ebu'l-Hasen Müslim b. Haccâc, en-Nisâbü'rî, (t.y.) *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Fuat Abdulbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi Turâsî'l-Arabî.
- Halebî, S. (1996.) *'Umdetu'l-huffâz*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Halil b. Ahmed el-Ferâhidi (2003). *Kitâbu'l-ayn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Hâzini, Alaaddin Ali b. Muhammed (1994). *Lübabü't-te'vîl fî maâni't-tenzîl*. thk. Muhammed Ali Şahin. Beyrut: Darul-Kutubi'l-İlmiyye Yayınları.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida, İsmail b. Ömer (1999). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. thk. Sami b. Muhammed Seleme. Riyad: Daru Taybe Yayınları.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer. (1997). *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Kahire: Dâru'l-Hicr.
- İbn Mâce Ebû Abdillâh Muhammed b. Yazid (t.y.) *Sünen İbn Mâce*. nşr. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. Dâru İhyâi Kütübî'l-Arabiyeye.
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. (2000). *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâr Sader Yayınları.
- Karaoğlan, A. (2021). *Çağdaş tefsirin renk yelpazesinde bir renk. Harekî tefsir ve yöntemi Seyyid Kutup örneği*. Ankara: Ankara İlahiyat Yayınları.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (1964). *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Bardûni, İbrahim Atfiş. Kahire: Daru'l-Kütübî'l-Mısriyye.
- Ma'luf, Lavis (1960). *el-Muncid*. Beyrut: el-Matbaatü'l-Katolokiyye.

- Merâğî, Ahmed b. Mustafa (1946.) *Tefsîru'l-Merâğî*. Kahire: Mustafa el-Bânî Yayınları.
- Muhammed b. Sevre b. Musa et-Tirmizî (1975). *Sünen et-Tirmizî*. thk. Muhammed Şakir. Kahire: Matbaatü Mustafa el-Halebi.
- Mustafa, İ. (1972). *Mu'cemu'l-vasît*. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmiyye Yayınları.
- Mutlu, İ., Döğen, Ş., Hatip, A. (2002). *Câmiü's-sâğîr muhtasarı. Tercüme ve şerhi*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat Araştırma Yayınları.
- Ebû Abdîrahmân Ahmed b. Şuayp el-Horâsânî (1986). *Nesâî*. thk. Abdülfettah Ebû Ğudde. b.y.: Mektebu'l-Matbûati İslâmiyye.
- Nesefî, Ebu'l-Berakât Abdullah b. Ahmed (1998). *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. thk. Yusuf Ali. Beyrut: Daru'l-Kelimi't-Tayyip.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahreddîn. (1999). *Mefâtihu'l-ğayb*. Beyrut: Daru İhyâi Turâsi'l-Arabi Yayınları.
- Reşid Rıza, Muhammed (1990). *Tefsîru'l-menâr*. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyye Yayınları.
- Sezgin, F. (2019). *Bilim tarihi sohbetleri*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Sırma, İ.S. (2017). *Müslümanların tarihi*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. (2000). *Câmiu'l-beyân fi te'vili'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Beyrut: Müessesetü'r-Risale Yayınları.
- Tâhir b. Âşûr, Muhammed (1984). *et-Tehrîr ve't-tenvîr*. Tunus: Daru'Tunusiyye Yayınları.
- Topaloğlu, B. (1988). Âhîret. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* içinde. (c.1, ss. 543-546). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yavuz, Y.Ş. (1991). Arş. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* içinde. (c.3, ss. 406-409). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Zebîdî, Muhammed Murteza el-Hüseynî (1885). *Tâcü'l-'arûs*. Mısır: Matbaatü'l-Hayriyye.
- Zeccâc, İbrahim b. Sirri. (1988). *Maâni'l-Kur'ân va i'râbihi*. thk. Abdulcelil Abduh. Riyad: Alimu'l-Kütüp Yayınları.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Amr b. Ahmed (1986). *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidi'tenzîl*. Beyrut: Darul'-Kütübi'l-Arabiyye Yayınları.
- Zemahşerî (1988). *Esâsül-belâga*. thk. Muhammed Bâsil. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.